

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Μια επισκόπηση της έρευνας μετά το 1970

Χριστίνα Γ. Αγγελίδη

Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών

Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών

1. Η πορσέποση
της μονάδας από το ιερό φίδι
εμπέσται στο τις αρχαίες
λατρείες, ωστόσο
η συνέβεση (γυναίκα, φίδι
και κλεψί στα κάτω μέρη
του πινάκου) επιδειχτείται
μια δεύτερη, πιο χριστιανική
συνάγνωση, που παραπέμπει
στη δημήτρια φύση της γυναίκας.
Επίχρυσο, αργυρο πινάκιο,
δως αι. Αγία Πετρούπολη,
Μουσείο του Ερμητέου.

Οι βυζαντινές σπουδές συχνά επικρίνονται (και από τους ίδιους τους βυζαντινολόγους) ότι μένουν προσκολλημένες σε παρωχημένες μεθόδους ανάλυσης των ιστορικών φαινομένων και ότι ανοίγονται σε νέα ερευνητικά πεδία με εξαιρετική επιφύλαξη. Οι κρίσεις αυτές δεν είναι πάντα άδικες: ωστόσο, η εικόνα δεν είναι στην πραγματικότητα τόσο ζοφερή. Τα τελευταία, μάλιστα, τριάντα χρόνια παραπτείται αξιοτιμέωτος εκσυγχρονισμός τόσο των μεθοδολογικών εργαλείων όσο και των υποθέσεων εργασίας. Πράγματι, ακόμη και όταν μεγάλα ζητήματα, όπως για παράδειγμα η ιστορία της Εκκλησίας ή ο διοικητικός μηχανισμός της αυτοκρατορίας, μοιάζουν να έχουν ήδη λυθεί, νεότερες μελέτες εμπλουτίζουν συνεχώς τον ίγκο των πιλοτροφοριών μας και προσφέρουν υλικό που επιπρέπει νέους τύπους υποθέσεις εργασίας. Φυσικά, όπως και στις λοιπές επιστημονικές περιοχές, το παλαιό συνυπάρχει με το νέο ή, για να χρησιμοποιήσω κάπως πιο σύγχρονη ορολογία, τη παραδειγματική αφήγηση αναπτύσσεται παράλληλα με τη συνταγματική.

Hθεαματική ανανέωση των βυζαντινών σπουδών οφείλεται στη διεύρυνση των ερευνητικών περιοχών και τη σταδιακή κατεδάφιση των στεγανών εσωτερικής «εδίκευσης»: αρχαιολογικά τεκμήρια και αφηγηματικά κείμενα, ιστορία της τέχνης και του δικαιου, ιστορία των θεούματων και της οικονομίας αποτελούν πα μέρη του ενιαίου χώρου για τις έρευνες που όλο και περισσότερο κατευθύνονται στην ανασύνθετη της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας του Βυζαντίου. Η έρευνα για τη γυναίκα στο Βυζαντίο, όπως εξελίχθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες, είναι, νομίζω, από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα συνολικής διαπραγμάτευσης, με την ενωμάτωση μάλιστα αναλυτικών μεθόδων που προέρχονται από συγγενείς επιστημονικούς χώρους.

Το ζήτημα δεν είναι βέβαια νεο. Ηδη στέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα είχαν κυκλοφορήσει βιογραφικά πορτρέτα δάσταμων βυζαντινών γυναικών. Πρόκειται για μια πινακοθήκη από βυζαντινές κυρίες καταταγμένες σε χρονολογική σειρά: ολές, με εξαίρεση την ποιητρία Καστορία/Κασσιανή, γνωστές επειδή υπήρχαν σύζυγοι, μητέρες, θυγατέρες η αδελφές αυτοκρατορών¹. Γι' αυτές, άλλωστε, τις γυναίκες διαθέτουμε και τις περισσότερες πληροφορίες από τους βυζαντινούς ιστορικούς. Είναι γνωστό, και γι' αυτό απλώς το σημείωνω, στις οι γυναίκες στις

προβιομηχανικές κοινωνίες αντιστέκονται σθεναρά στις προσπάθειες για την εκ των υστέρων προσέγγιση τους. Οι Βυζαντινές δεν έξαιρούνται από αυτό τον κανόνα, καθώς ελάχιστες είναι εκείνες που κατέγραψαν οι ίδιες τις σκέψεις τους και επομένως ο λόγος τους παραδίδεται διαιμεστλαβήμενός από ένα αριγτήμα σταθερά επικεντρωμένο στα συνήθη ανδρικά ιδεώδη. Το νομικό πλαίσιο που ρυμίζει τον καθ' ημέραν βίο, η διοίκηση στρατού και πολιτείας, οι εκκλησιαστικοί κανόνες υπηρετούνται απόλυτα μηχανισμούς εξουσίας από τους οποίους οι γυναικες ήταν προγραμματικά αποκλεισμένες. Όποτε, αυτή η εικόνα της μεγάλης αποικίας, από όπου διασώζονται μόνον όσες λάμπρυναν με τη σύνεση, τη φροντίδα και την ευεράτη τους την αυτοκρατορική αιμή ή σκανδάλισαν τους συγχρόνους τους με την κοινωνικά υπόπτη μετεπιφορά τους, έμελλε να φωτίστε από τις πρώτες ηδη δεκαετίες του 2000 αιώνα.

Τη δεκαετία του 1930 δημοσιεύτηκε η πρώτη μελέτη που έβεβα την έρευνα για τις γυναικες του Βυζαντίου σε νέα βάση. Περνώντας από το απομικλού και το ξεχωριστό στο συλλογικό και το γενικό, ο Buckler αναζήτησε τη θέση της γυναικάς στα κοινωνικά συμφέροντα του 12ου αιώνα σχολιάζοντας διώφρες νομικές πτυχές της εποχής (Buckler 1936). Η εργασία της έμεινε για πολλές δεκαετίες πρόδρομη και μοναχική, ανέδειξε, ωστόσο, δύο σημαντικούς παράγοντες, που αργότερα αποτέλεσαν σημεία εκκίνησης για νέες έρευνες: τη σημάσια των ποικιλού του πλαισίου μέσα στο οποίο εξελίσσονταν οι κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις, και μεδδόντων ανάγνωσης που, παρακμάποντας τον κυριαρχό λόγο, επέτρεψαν την αναγνώριγη στα πολιτισμικά σπουδαιότερα κάθε εποχής.

Οι Βυζαντινές επανήλθαν στο ιστοριογραφικό πρόσκριτο με νέους όρους και νέα ερευνητικά αιτούμενα στα μέσα της δεκαετίας του 1970. Η εποχή ήταν πρόγραμμα ώριμη για προσεγγίσεις αναγκαίες μετά τη δημοσίευση πολλών νέων πτηγών, που οφειλόνταν στο άνοιγμα των ιστορικών σπουδών προς συγγενείς επιστημονικούς χώρους και κυρίως αντανακλώσανταν την περιερόσουσα διανοητική (και πολιτική) ατμόσφαιρα. Ο μαχητικός φεμινισμός των αρχών εκείνης της δεκαετίας είχε δώσει τη θέση του σε πολώνια στοχασμούς, η οικονομική ιστορία είχε οριστικά ενσωματωθεί στις κοινωνικές και ιστορικές σπουδές, η κοινωνική ανθρωπολογία είχε αρχίσει να αναπτύσσεται ως παράγωγό της την ιστορική ανθρωπολογία, ο δομισμός και η σημειολογία είχαν καταστεί απαραίτητα εργαλεία για την ανάλυση και την κατανόηση των αριγτηγών.

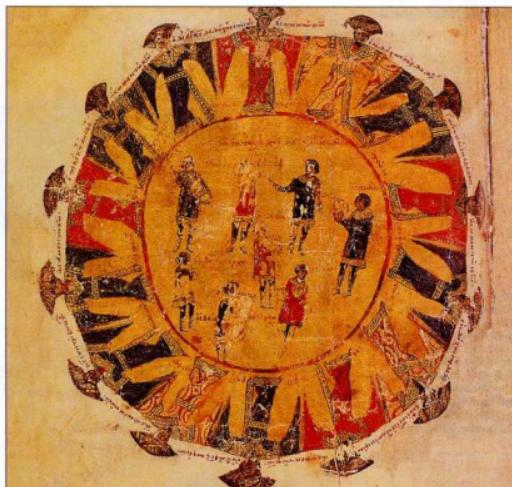
Συναφείς εκ πρώτης όψεως με τα παλαιότερα έργα, τρεις μελέτες που κυκλοφόρησαν το 1976 και το 1977 προσδιόρισαν νέες κατευθύνσεις στην έρευνα για τις γυναικες του Βυζαντίου. Με τη συστηματική ανάλυση και το σχολιασμό των τίτλων που απονέμονταν στις αυτοκράτειρες,

2. Η κεφαλή της γοργόνας και η επιγραφή που τη συνοδεύει προσδίδουν στο φυλάκιο όχι μόνο αποτροπαϊκό χαρακτήρα, αλλά και ειδική λεπτουργικότητα. Φυλακά αυτού του τύπου, γνωστά ήδη από την Υότερη Αρχοντότητα, χρησιμοποιούνται για να ενδυναμώνεται τη γονιμότητα των γυναικών και να οποικερώνουν τους κινδύνους του τοκετού. Σακός και περικλειστό ομάδο, 12ος αι. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

η Bensammar έδειξε ότι οι διαπιστούμενες μεταβολές άλλαστε παρακολουθούν απλώς τις αντιστοιχίες αλλαγές στον τίτλο του αυτοκράτορα συλλόγου, άλλοτε προσαρμόζονται στη θέση της αυτοκράτειρας στην αυλική ιεραρχία και άλλοτε επινοούνται για να δηλώσουν τη λειτουργία του αέωνατος στο πλαισίο του γενικότερου διοικητικού μηχανισμού (Bensammar 1976). Η βυζαντινή γυναικεία επιμοθεσία έθετε ασφυκτικούς περιορισμούς στη ζωή των γυναικών, οι οποίες αποδέσιες δικαστηρίων, διοικητικά και ιδιωτικά έγγραφα αποδεικνύουν ότι στο επιπέδο της καθημερινότητας οι αποκλίσεις

3. Η μικρογραφία εικονίζει ένα επιπόδιο από την Έφεσο: το χορό της Μαρίας και των άλλων Ιουδαϊνών γυναικών μετά τη διάβαση του Ερύμαρθου Θάλασσας. Η κυκλική διατομή των γυναικών, τα ρούχα και τα καπέλα τους απομοκύνουνται από την παραδοσιακή εικονογράφηση της σκοτεινής και αναποτοπούν, πιεσθώστα, πραγματικότητες του 11ου αιώνα. Ψαλτήρι αρ. 752, φ. 449v, 11ος αι. Αποστολική Βιβλιοθήκη του Βατικανού.

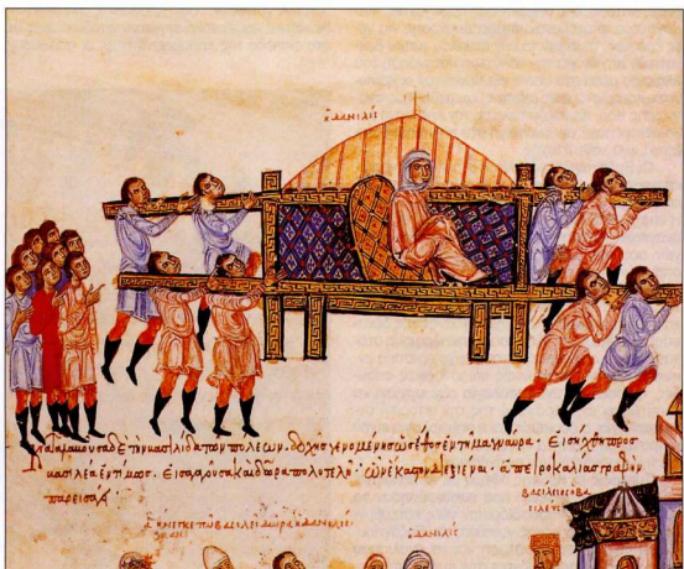

4. Σε δύο από τα επόμενα αριστερά που κοσμούνται τον θρόνο του Κανθαρούτου Μονογάμου (1042-1055) εικονίζονται δύο γορευτές, για τις οποίες έχουν πρωτοβεθεί ταυτίσεις με ιστορικά πρόσωπα της εποχής. Βουλαράτη, Εθνικό Μουσείο Ουγγαρίας.

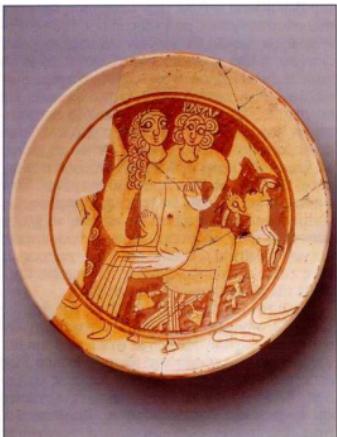

από το ισχύον δίκαιο ήταν στημαντικές (Beaucamp 1977 και 1990). Με αφορμή, τέλος, τις περιπτώσεις γυναικών που μεταμφίεσανταν σε άνδρες για να επιβιώσουν και να αστηθούν σε μοναστικό περιβάλλον, η Patlagean έθεσε πρώτη το ζήτημα της κοινωνικής κατασκευής των φύλων (Patlagean 1976). Και οι τρεις αυτές έρευνες αποδείχθηκαν εξαιρετικά γόνιμες.

Το 1981, ο Βυζαντίνος έκανε την πρώτη επίσημη εμφάνισή τους στον επιστημονικό χώρο. Στο Διεθνές Βυζαντινολογικό Συνέδριο της Βιέννης, η Λαϊού παρουσιάστηκε τους καρπότους μακράς έρευνας της σε τέσσερα θέματα: τη οικογένεια, την οικονομική δραστηριότητα, τη αμμυντοχή στην πολιτική και τις κοινωνικές σχέσεις, την εγγραμματοσύνη. Από το διαθέσιμα μικρό, που εκτείνεται από τον 11ο ως τον 15ο αιώνα όπότε και οι πληροφορίες παρουσιάζουν μεγαλύτερη συνοχή, η Λαϊού διαπιστώνει ότι υπό ορισμένους όρους (όπως διαζύγιο ή χηρεία) οι γυναίκες στην Κωνσταντινούπολη και τις επαρχίες απαιτούσαν – και είχαν το δικαίωμα – να διαχειρίζονται με σχετική ελευθερία την προσωπική και την οικογενειακή περιουσία τους. Από τις μαρτυρίες που καταγράφουν πραγματικότητες κυρίως της Βασιλεύουσας, συνάγεται επίσης σταθερή η παρουσία των γυναικών στην οικονομία της αγοράς. Αντίθετα, παραπέρει η Λαϊού, η ανάμειξη σε ζηπήματα πολιτικής, με πιθανή έξαρση στα εκκλησιαστικά θέματα, όπως και η ικανότητα ανάγνωσης και γραφής αφορούσαν, κατά την περίοδο που εξετάζει, έναν αυξανόμενο αλλά πάντοτε περιο-

5. Η Δανιηλίδη, πλούσια χήρα από την Πελοποννήσο, υπήρξε, σύμφωνα με τον ίδιο ιστορικό, πρωτοβεθεί την αυτοκράτορα Βοημίου Α' Μακεδόνα (867-886). Μικρογραφία από τη Χρονογραφία του Ιωάννη Σκυλίτζη, φ. 102(a), Εθνική Βιβλιοθήκη Μαρβίτης.

ρισμένο αριθμό γυναικών, που ανήκαν σε «αριστοκρατικές» οικογένειες (Laiou 1981).

Ο συνδιασμός της νομοθεσίας με την πρακτική εφαρμογή του δίδαιο, η συστηματική μελέτη των αρχειακών εγγράφων και η κριτική εξέταση των αφηγηματικών πηγών όχι μόνο έδειξαν την οικονομική ικανότητα των βυζαντινών γυναικών, αλλά έδωσαν και νέες ερμηνείες σε θέματα δημογραφίας ή σε ζητήματα οργανωμένων σχέσεων, όπως είναι για παράδειγμα, η συγκρότηση της οικογενειακής μονάδας. Σε νεδρό δημοσιεύματι της, η Laiou επεξεργάστηκε ακριβώς το πρόβλημα των γαμήλιων συμπεριφορών, της οικογένειας και των συγγενικών σχήματων που τις προσδιορίζουν ή που απορρέουν από αυτές (Laiou 1992).

Το «δημόσιο» πρόσωπο της Βυζαντίνης συμπληρώνεται με την εξέταση μιας τρίτης παραμέτρου, αυτής που αφορά την εμπλοκή των γυναικών σε ζητήματα προβολής ή υποστήριξης πρακτικών ευεσθείας. Κυριότερο παράδειγμα για μια τέτοιου τύπου έρευνα αποτελείσεις η σχέση των γυναικών με την εικόνεα στην πρωτοβυζαντινή εποχή και, κυρίως, κατά την Εικονομαχία (725-787 και 815-843). Σε δύο άρθρα της, η Herrin παραπέτει στο οι μαρτυρίες των πηγών συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι οι Βυζαντίνες είχαν προνομιακή σχέση με τις φορητές εικόνες και συμπεραίνει ότι αυτή η ειδική λειτουργία προσδιορίζει έναν οισοειδή ιδιωτικό χώρο, ο οποίος, δήμως, είναι απολύτως ενωματωμένος στο δίκτυο των βυζαντινών αντιλήψεων για τη διήθηση του ιδιωτικού από το δημόσιο και αντιστροφα (Herrin 1982 και 1983). Τα δυοδιάκριτα δρία ανέμεσά στα οικά και τα εν δήμω είναι σταθερά σε μια σειρά επιμέρους αναλύσεων από την ίδια τη Herrin, μεταξύ άλλων στη μελέτη της για τα κανονικές διατάξεις της εν Τρούλῳ συνόδου (685), όπου σε συνδυασμό με άλλες πηγές και αντικείμενα μικροτεχνίας βεβαιώνεται ότι σύμφωνα με τον κυρίαρχο (ανδρικό)

λόγο κύριος φορέας αρχαϊκών αντιλήψεων ήταν οι γυναίκες (Herrin 1992).

Ξεκινώντας από τη μείζονα υπόθεση εργασίας, που πρώτη είχε διατυπώσει τη Patlaeagan, για την κατασκευή του κοινωνικού φύλου, η Galatariotou μελέτη τις απόψεις που διατύπωσε τον 12ο αιώνα ο «Εγκλειστός» κύπριος ἄνιος Νεόφυτος για τις γυναίκες. Μολονότι οι πρώτης όψεως θεματικά περιορισμένη, η εργασία της Galatariotou αποτέλεσε – και αποτελεί ακόμη – κομβικό σημείο αναφοράς για τον σύνθετο τρόπο προέγγισης του ζητήματος των γυναικών στο Βυζαντιό. Στα μεθοδολογικά εργαλεία του ιστορικού του Βυζαντίου, η Galatariotou προσέθεσε θεωρητικό υπόβαθρο ανάλυσης που προσέρχεται από την ανθρωπολογία και τον επιστημονικό φεμινισμό. Οι παραπρήσεις και τα συμπεράσματα της τοποθέτησαν το πρόβλημα σε μια νέα βάση, που ξεπέραν τις καθαύτων βυζαντίνες σπουδές και το εντάσσει στην ευρύτερη θεωρητική συζήτηση για την ιστορική διάσταση της κατασκευής των κοινωνικών φύλων (Galatariotou 1984/5). Έτοι η Galatariotou δείχνει πώς το ζήτημα των γυναικέου φύλου αντιμετωπίστηκε στην πατριαρχική κοινωνία του 12ου αιώνα. Τα εμπειριστατώμένα επι-

6. Το ζεύγος εραστών που κοιμεί σειρά από πινάκια θεωρείται ότι απεικονίζει τον Διηγείτη Ακρίτη και την αμαζόνα Μαζιώ.

Η χρονολόγηση των πινάκων στον 12ο-13ο αιώνα συνδέεται με την παραγνή ερωτικών μυθιστορημάτων και, ίσως, με μια νέα αντιμετωπίση στις σχέσεις των φύλων.

Αρχαία Κορίνθος,
Αρχαιολογικό Μουσείο.

7. Το Χριστός στέφει τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ' Δούκα (1071-1078) και τη γενερωνή σύζυγο του, αυτοκράτερο Μαρία την Άλση. Η μικρογραφία υπέστη αλλοιώσεις μετά την παροπή του Μιχαήλ και την ανδρό στο θρόνο του Νικηφόρου Γ' Βατονεάτη, δεύτερου συζύγου της Μαρίας. Χειρόγραφο μη Οικλής του Ιωάννη Χρυσοστόμου, Coislin 79, φ. 1 (2bis), 11ος αι. Παρίσιο, Εθνική Βιβλιοθήκη.

χειρήματα που χρησιμοποιεί ο Νεόφυτος για να αποδείξει τον εγγενώς δαιμονικό χαρακτήρα των γυναικών όχι μόνο απηχούν διάχυτες και παραδοσιακές ανδρικές αντιλήψεις, αλλά και την αποδοχή τους από τις ίδιες τις γυναίκες. Σε διάφορά της Βυζαντίου, η απόλυτη μορφή του καλού, δηλαδή η αγιόπτητα, ενέχει ως αναγκαίο σχέδιον στοιχείο την πλήρη απόρρηψη του βιολογικού φύλου. Αν η παρένεση και η απομακρύνση από την οικογένεια αφορούν εξίσου τους άνδρες και τις γυναίκες, οι γυναίκες οφείλουν να επιδείξουν επιπλέον μια σειρά από ανδρικές αρετές, σε ακραίες περιπτώσεις να μεταβάλουν ακόμη και τα εδωτερικά χαρακτηριστικά τους και, εντέλει, να δμόνισουν μιαν επειροποδιοδημένη κοινωνική ταυτότητα.

Η μέλετη των μηχανισμών που ρυθμίζουν την κατακευή των κοινωνικών φύλων στη διαχρονία και τη συγχρόνια πρασσούμενο το τρίτο, και τελευταίο μέχρι στημήγη, στάδιο στης βυζαντίνες σπουδές, σε συλλογικό τόπο, που κυκλοφόρησε το 1997, περιεχόνται ενένοιες μελέτων που πραγματεύονται επιμέρους όμεις του ζητήματος (James 1997). Οι μερικευμένες αυτές έρευνες, που αυτοπροσδιορίζονται ως «εμπειρικές», καταθέτουν, ωστόσο, μια σειρά από παραπήρησες, οι οποίες ανοίγουν νέους δρόμους για την αναγνώση σε γενικότερα ερωτήματα για τον βυζαντινό κόσμο των αναπαραστάσεων. Σε μια κοινωνία όπου η παραγωγή, καλτεχνική και φημηματική, ήταν αποκλειστικά ανδρική υπόθεση, το έμφυλο δραστηριοποίηση, θρησκευτική, δημόσιος βίος και λατρεία ήταν οι ενότητες που επιδιώκενται να καλύψουν τον κύκλο της γυναικείας ζωής από τον 4ο στον 15ο αιώνα. Η έκθεση συνδεύτηκε από έναν εξαιρέτη τόμο, που περιέχει καταλόγο των εκθεμάτων και εισαγωγικά κείμενα (Kalandrézou 2003). Ολα τα λήμματα και τα κείμενα έχουν συνταχθεί από γυναίκες. Γυναικείς ήταν, άλλωστε, οι βυζαντινολόγοι που πραττήσαν να μελετήσουν την ιστορικότητα του κοινωνικού (τους) φύλου και να την εντάξουν σε μιαν ευρύτερη συζήτηση σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους προσλαμβάνουμε το παρελθόν και χειρίζόμαστε το παρόν μας.

Ως κεντρικό παράδειγμα για μια έρευνα αυτού του τύπου, η Webb επέλεγε τις γυναίκες που σάσκησαν ή θεωρείται ότι άσκησαν εξουσία στο Βυζαντίου του 11ου και του 12ου αιώνα (Webb 1999).

Παρακολουθώντας τη διαδορμή των ισχυρών γυναικών από την ανάρρηση στο θρόνο της αυτοκρατείας Ζωής το 1025 από την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204, η Webb δικαίεται μια σταθερή και σταδιακή διαφοροποίηση του ρόλου τους, που τον εξετάζει σε τέσσερις αλληλοεξαρτώμενους τομείς: η θέση τους στην πολιτειακή ιεραρχία και το πολύπλοκο σύστημα συγγένειας του 12ου αιώνα, τις διαντάστητες πατρινιάς και την παρουσία τους στο ιερολογικό πλέγμα της εποχής. Και τα τέσσερα αυτά σημεία είναι κοινά και για τα δύο (τουλάχιστον) βιολογικά φύλα, ωστόσο η λεπτομερής ανάλυση και η ερμηνεία των στερεοτύπων που διασώζουν οι πηγές οδηγεί σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με τις αντιλήψεις μιας όλεων και Ισχυρότερης ανδροκρατούμενης κοινωνίας, που καθώριζε τύπους συμπειριφόρας αποδεκτών και επειργασμένους από τις ίδιες τις γυναίκες.

Η ασκήση εξουσίας από γυναίκες αποτελεί, πράγματι, προνομιακό πεδίο για την εξέταση των μηχανισμών που επέτρεψαν κάποια υπέρβαση

του βιολογικού φύλου, μιαν υπέρβαση άλλωστε που υποστρέψθηκε από τους ίδιους τους Βυζαντίνους με ποικίλα ιδεολογικά κατασκευάσματα. Ωστόσο, η ίδια η έννοια της εξουσίας δομείται παραδοσιακά με όρους αποκλειστικά ανδρικούς: ιερολογικούς, οικονομικούς, στρατιωτικούς και πολιτικούς. Για να μελετήσει την εικόνα αυτοκρατείων που έδρασαν στο πέρασμα από την Ύστερη Αρχαιολογία στο Βυζαντίο, η James σημειώνει ως θεμελιώδη αρχή τη διάκριση ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό «ώρμα» του ηγεμόνων². Στην ανάλυση της, διαπιστώνται τους μηχανισμούς που επιπρέπουν στη γυναικα την εισχώρηση, να χρησιμοποιήση ή να προσαρμόσει το ανδροκεντρικό πλέγμα πολιτικής εξουσίας και τους τρόπους με τους οποίους προσλαμβάνεται το δημόσιο πρόσωπο της αυτοκράτειρας (James 2001).

Από τον Οκτώβριο του 2002 ως τον Απρίλιο του 2003, οργανώθηκε στη Βοστόνη η πρώτη θεματική έκθεση που αφορούσε τη γυναίκα του Βυζαντίου και τον κόσμο της. Οικογενειακός βίος και νοικοκυριό, περιποίηση του ώματος και θεραπευτικές, πρακτικές, χειρουργικές εργασίες και οικονομικές δραστηριότητες, θρησκευτική, δημόσιος βίος και λατρεία ήταν οι ενότητες που επιδιώκενται να καλύψουν τον κύκλο της γυναικείας ζωής από τον 4ο στον 15ο αιώνα. Η έκθεση συνδεύτηκε από έναν εξαιρέτη τόμο, που περιέχει καταλόγο των εκθεμάτων και εισαγωγικά κείμενα (Kalandrézou 2003). Ολα τα λήμματα και τα κείμενα έχουν συνταχθεί από γυναίκες. Γυναικείς ήταν, άλλωστε, οι βυζαντινολόγοι που πραττήσαν να μελετήσουν την ιστορικότητα του κοινωνικού (τους) φύλου και να την εντάξουν σε μιαν ευρύτερη συζήτηση σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους προσλαμβάνουμε το παρελθόν και χειρίζόμαστε το παρόν μας.

Σημειώσεις

1. P. Adam, *Princesses byzantines*, Παρίσι 1893 Ch. Diehl, *Figures byzantines*, 1-2, Παρίσι 1903, 1938-1939 (λλ., μετρ. Αθήνα 1969, 2003). Ο βιβλιογραφικός οδηγός για τη γυναίκα του Βυζαντίου που συγκρόνισε την ιστορική με την πολιτική και την πολιτιστική ιεραρχία της Βυζαντινής Εποχής είναι η <http://www.dosaks.org/WomenInByzantium.html>.

2. E.H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theory*, Πρίνστον, Νιού Τζέρερ 1957 και πολλές επανεκδόσεις.

Women and Byzantium: A Survey of the Research After 1970

Christine G. Angelidi

Byzantine studies progress steadily, but slowly. Nevertheless, research on Byzantine women has been exceptionally developed during the last three decades. This article focuses on relevant studies presenting a broad spectrum of new methodological approach. Women and law, women and economy, women and politics, women and gender studies, women and the family, women and the church, women and the state, women and the body, women and the self, women and the other, women and the world perception of the Byzantine world, are some of the main topics of the research after 1970. The shift from "empirical" to gender oriented research did show the importance of the aforementioned studies for the reconstruction of the world perception of the Byzantine world.

Chr. G. A.

Βιβλιογραφία

- BEAUCAMP 1977 = Beauchamp J., *La situation juridique de la femme à Byzance. Cahiers de civilisation médiévale et moderne de l'Est* 1977, 7, σ. 145-176.
 BEAUCAMP 1976 = Beauchamp E., *Le statut de la femme à Byzance (4e-7e siècle)*, 1-2, Γερμανία 1990.
 BENSAMMAR 1976 = BenSAMMAR E., *«La titulature de l'impératrice et sa signification. Recherches sur les femmes byzantines de la fin du VIIIe siècle à la fin du XIIe siècle»*, *Byzantion* 46 (1976), p. 243-291.
 BUCKLER 1936 = Buckler G., *«Women in Byzantium»*, *Ergebnisse der Archäologie und Geschichte des Altertums* 11 (1936), p. 391-412.
 GALATARIOTOU 1984/5 = Galatariotou C., *«Holy Women and Witches: Aspects of Byzantine Conception of Gender-Bynzantinische Vorstellungen über die weibliche Geschlechtsrolle im 9. bis 11. Jahrhundert»*, *Greek Studies* 9 (1984/5), σ. 55-81.
 HERRIN 1982 = Herrin J., *«Women and the Faith in Icons in Early Christianity»*, Ρ. Samuel - J. Stedman Jones (eds.), *Culture, Ideology and Politics: Essays in Honor of Ernst Hobsbawm*, Αθηνών 1982, σ. 56-81.
 HERRIN 1983 = Herrin J., *«In Search of Byzantine Women: Three Avenues of Approach»*, στα: Cameron - A. Kuhn (eds.), *Images of Women in Antiquity*, Νιού Υόρκη 1983, σ. 189-209.
 HERRIN 1992 = Herrin J., *«Femina Byzantina. The Council in Trullo on Women»*, *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992), σ. 97-165.
 HILL 1996 = Hill B., *Imperial Women in Byzantium 1025-1204. Power, Patronage and Ideology*, Κίνγκστον 1996.
 JAMES 1997 = James L. (τελ.), *Women, Men and Eunuchs. Gender in Byzantium*, Νιού Υόρκη 1997.
 JAMES 2001 = James L., *Empresses and Patriarchs. Early Byzantium*, Ανγκόνα 2001.
 KALAVREZOU 2003 = Kalavrezou I. (τελ.), *Byzantine Women and Their World*, κατάλογος έκθεσης, Νιού Υόρκη 2003.
 LAIOU 1981 = Laiou A.E., *«The Role of Women in Byzantine Society»*, *Jahrbuch der Oesterreichischen Byzantinistik* 31/1 (1981), σ. 233-260.
 LAIOU 1986 = Laiou A.E., *«Marie, amour et parenté à Byzance aux Xe-XIIe siècles»*, Παρίσι 1992.
 PATLAGEAN 1976 = Patlagean E., *«L'histoire de la femme déguisée en moine et l'évolution de la sainteté féminine à Byzance»*, *Studi Medievali* 17 (1976), σ. 597-623.